

۵۰۰

۱

۲۲۷

۵۷

بنیان‌های نظری سیاست تنوع فرهنگی و همبستگی در اندیشه سیاسی اسلام

علی کاسمی

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، تهران

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۳۹۶

فروش اینترنتی : www.ketab.ir/rihu

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی را در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌گرایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های و مبانی اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بیانگر اراده جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر برای دانشجویان و پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی و علوم سیاسی قابل استفاده است. از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های مؤلف محترم اثر، دکتر علی قاسمی و نیز از ارزیابان محترم دکتر محمد شجاعیان و دکتر محمود علیپور گرجی سپاسگزاری کند.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱		مقدمه
۳		روش
۴		سازمان‌دهی

فصل اول: مفاهیم و مباحث نظری

۷		۱. تنوع فرهنگی، مفهوم و خاستگاه
۷		۱-۱. مفاهیم
۷		۱-۱-۱. بنیان
۸		۱-۱-۲. فرهنگ
۱۰		نسبت فرهنگ و دین
۱۶		۱-۱-۳. خرده فرهنگ
۱۷		۱-۱-۴. سیاست تنوع فرهنگی
۲۰		۱-۱-۵. هویت
۲۳		۱-۱-۶. اقلیت
۲۴		۱-۱-۷. گفتگو
۲۵		۱-۱-۸. همبستگی
۲۵		۱-۱-۹. قوم و قومیت
۲۸		۱-۱-۱۰. اندیشه سیاسی اسلام
۲۹		۲-۱. منشأ و خاستگاه تفاوت و تنوع فرهنگی
۳۰		۲-۱-۱. مهاجرت
۳۰		۲-۱-۲. قدمت گروه‌های فرهنگی
۳۱		۲-۱-۳. اشتراک‌های فکری و فرهنگی
۳۱		۲. استراتژی‌ها و نظریه‌های سیاست تنوع فرهنگی
۳۳		۲-۱. همانندسازی یا یکسان‌سازی فرهنگی
۳۷		۲-۲. تکثرگرایی

۳۸	 ۱-۲-۲. تکثرگرایی مساوات طلبانه
۳۹	 ۲-۲-۲. تکثرگرایی نابرابر
۴۰	 ۳-۲. وحدت متکثر
۴۳	 ۳. روش و منابع آن
۴۳	 ۱-۳. منابع اجتهادی تنوع فرهنگی و همبستگی در اندیشه اسلام
۴۳	 ۱-۱-۳. قرآن کریم
۴۵	 ۲-۱-۳. سنت
۴۶	 ۳-۱-۳. اجماع
۴۶	 ۴-۱-۳. عقل
۴۸	 رویکردهای مختلف به اندیشه سیاسی اسلام
۴۸	 الف) رویکرد برون دینی
۴۹	 ب) رویکرد درون دینی
۵۱	 ۲-۳. روش
۵۲	 ۲-۳. اجتهاد
۵۴	 ۱-۲-۳. نص و تفسیر
۵۵	 ۲-۱-۲-۳. منابع اجتهاد
۵۷	 ۳-۱-۲-۳. عمل محوری
۵۸	 ۴-۱-۲-۳. عقل محوری
۵۸	 جمع‌بندی و طرح کلی مباحث

فصل دوم: تنوع فرهنگی در اندیشه سیاسی اسلام

۶۱	 گفتار اول: اسلام و مؤلفه‌های تنوع فرهنگی سیاسی
۶۱	 مقدمه
۶۸	 ۱. آزادی
۷۳	 ۱-۱. آزادی اندیشه
۷۵	 دعوت به تفکر
۷۷	 ۲-۱. آزادی بیان و تبلیغ
۷۹	 ۳-۱. آزادی دینی
۸۰	 ۱-۳-۱. اجباری نبودن پذیرش دین
۸۸	 ۱-۱-۳-۱. احترام به دیگر ادیان و پیروان آن (همزیستی با ادیان)
۹۰	 ۲-۱-۳-۱. منطق و استدلال در انتشار ادیان
۹۲	 ۳-۱-۳-۱. جهاد
۹۹	 ۲-۳-۱. آزادی عقیده
۱۰۳	 ۱-۲-۳-۱. حد و مرز آزادی و چگونگی رفتار با معاند
۱۰۹	 ۲-۲-۳-۱. ارتداد

۱۱۵	۲. عدالت
۱۱۷	۲-۱. عدالت در قضاوت و داوری
۱۱۸	۲-۲. عدالت در برابر گناهکاران و دشمنان
۱۱۹	۲-۳. عدالت در گفتار
۱۲۰	۲-۴. عدالت اجتماعی
۱۲۷	۳. امنیت
۱۳۲	گفتار دوم: مبانی نظری تنوع فرهنگی در اندیشه سیاسی اسلام
۱۳۲	مقدمه
۱۳۵	مبانی نظری تنوع فرهنگی
۱۳۵	۱. مبانی معرفت‌شناختی
۱۳۶	۱-۱. تنوع و فردگرایی
۱۴۵	۱-۲. شهرگرایی (در مقابل نسبی‌گرایی)
۱۴۸	۲. مبانی انسان‌شناختی
۱۵۲	۲-۱. کرامت ذاتی و انسانی
۱۵۹	۲-۲. مساوات براساس دین و کرامت‌مدارانه
۱۶۱	۲-۲-۱. منشأ واحده انسان‌ها
۱۶۲	۲-۲-۲. ارزش واحد
۱۶۶	۲-۲-۳. غایت واحد
۱۶۷	۲-۲-۴. خطاب واحد
۱۷۰	۲-۳. فطرتی خداجو
۱۷۳	۲-۴. خلیفه الهی انسان
۱۷۵	۲-۵. مختار و آزاد بودن انسان
۱۷۶	۳. مبانی ارزشی
۱۷۷	۳-۱. نظام ارزشی و اخلاقی
۱۷۸	۳-۲. ایمان و عمل صالح
۱۸۱	۳-۳. اصول اخلاقی عام همبستگی و همزیستی
۱۸۳	۳-۳-۱. حق حیات
۱۸۸	۳-۳-۲. خیرخواهی و نیکوکاری در جامعه
۱۸۹	۳-۳-۳. استقلال و احترام به دیدگاه و اعتقاد دیگران
۱۹۲	۳-۳-۴. وفای به عهد
۱۹۵	۳-۳-۵. به رسمیت شناختن دیگران
۱۹۶	۳-۳-۶. سعه صدر
۱۹۷	۳-۳-۷. برادری
۱۹۷	۳-۳-۸. از خود گذشتگی
۱۹۸	۳-۳-۹. استقبال از شنیدن سخن و نظر دیگران

۱۹۹	۳-۳-۱۰. رعایت ظواهر و تجسس نکردن در نيات افراد.....
۱۹۹	۳-۳-۱۱. تکیه بر علم و پرهیز از حدس و گمان.....
۲۰۰	۳-۳-۱۲. تجاوز نکردن به حقوق دیگران.....
۲۰۱	۳-۳-۱۳. ظلم نکردن به شهروندان.....
۲۰۲	۳-۳-۱۴. تعاون و همکاری.....
۲۰۲	۳-۳-۱۵. قدرت انعطاف.....
۲۰۴	۳-۳-۱۶. انصاف با دیگران.....
۲۰۵	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....

فصل سوم: همبستگی در اندیشه سیاسی اسلام

۲۰۹	مقدمه.....
۲۱۱	۱. عرصه‌های همبستگی و همزیستی مسالمت‌آمیز.....
۲۱۲	۱-۱. همزیستی دینی.....
۲۱۳	۱-۱-۱. اصول مشترک مذاهب.....
۲۱۳	۱-۱-۱. اصول استقادات.....
۲۱۴	۱-۱-۱-۱. قائل.....
۲۱۵	۱-۱-۱-۳. ساختار کلی متن.....
۲۱۵	۲-۱. همزیستی دینی.....
۲۱۷	۱-۲-۱. اقلیت‌ها.....
۲۱۸	۲-۲-۱. اقسام غیرمسلمانان.....
۲۱۸	۱-۲-۲-۱. مستأمن.....
۲۱۹	۲-۲-۲-۱. مهادن.....
۲۱۹	۳-۲-۲-۱. کافر ذمی.....
۲۲۰	۴-۲-۲-۱. کافر حربی.....
۲۲۰	۳-۱. همزیستی انسانی.....
۲۲۱	۲. عوامل اختلاف و راهکارهای حل آن.....
۲۲۱	۱-۲. عوامل اختلاف و گسست فرهنگی.....
۲۲۲	۱-۱-۲. عوامل درونی.....
۲۲۲	۱-۱-۱-۲. تعصب.....
۲۲۲	۱-۱-۱-۱-۲. تعصبات فرهنگی.....
۲۲۴	۲-۱-۱-۱-۲. تعصبات قومی و نژادی.....
۲۲۵	۳-۱-۱-۱-۲. تعصبات سیاسی.....
۲۲۶	۲-۱-۱-۲. نداشتن شناخت و دوری جستن از اصل خردمندی و عقلانیت.....
۲۲۷	۳-۱-۱-۲. رعایت نکردن اصول و ارزش‌های اخلاقی.....
۲۲۸	۲-۱-۲. عوامل محیطی و خارجی.....

۲۳۰	۲-۲. راهکار همبستگی و حل اختلاف.....
۲۳۰	۲-۲-۱. ارتقای دانش و بینش.....
۲۳۲	۲-۲-۲. پرهیز از تکفیر و اهانت به مقدسات یکدیگر.....
۲۳۵	۲-۲-۳. احترام به عقاید دیگران.....
۲۳۵	۲-۲-۴. تکیه بر اصول و منافع مشترک.....
۲۳۸	۲-۲-۴-۱. عقیده به توحید.....
۲۴۰	۲-۲-۴-۲. طبقه هدایت از سوی پیامبران الهی.....
۲۴۱	۲-۲-۴-۳. معاد.....
۲۴۲	۲-۲-۵. گفتگو.....
۲۴۴	اهمیت و ضرورت گفتگو.....
۲۴۵	گفتگو در اندیشه اسلامی.....
۲۴۹	دلیل گفتگو.....
۲۵۱	تفاوت به نظر اختلاف در درجات ایمان.....
۲۵۴	تفاوت به خاطر اختلاف در سطح شناخت و آگاهی.....
۲۵۶	اختلاف در منافع.....
۲۵۶	ساز و کارهای ارتباطی ایمان فراتر از آنها.....
۲۵۷	شیوه گفتگو.....
۲۵۷	الف) حکمت.....
۲۵۷	ب) اندرز نیکو (موعظه).....
۲۵۷	ج) جدال احسن.....
۲۶۰	جدال احسن و مسالمت‌آمیز.....
۲۶۳	د) بی طرفانه و با بهترین وجه.....
۲۶۳	ه) پرهیز از دشنام و ناسزا.....
۲۶۵	و) پرهیز از خودکامگی.....
۲۶۵	ز) گفتگو براساس مبانی فطری.....
۲۶۵	ح) قدرت تحمل نظریات مخالف.....
۲۶۶	محورهای گفتگو.....
۲۶۶	آداب گفتگو.....
۲۶۸	۲-۲-۶. تسامح.....
۲۷۱	۲-۲-۷. بردباری مذهبی.....
۲۷۳	۲-۲-۸. سیاست محبت.....
۲۷۶	جمع بندی.....
۲۷۸	نتیجه گیری.....

منابع و مأخذ

۲۸۳	کتاب‌ها
۲۹۲	مجله‌ها
۲۹۴	انگلیسی

نمایه‌ها

۲۹۵	نمایه آیات
۳۰۲	نمایه روایات
۳۰۷	نمایه اشخاص
۳۰۹	نمایه کتب
۳۱۰	نمایه اصطلاحات

www.ketab.ir

مقدمه

انسان، از زمان خلقت تا آن هنگام که انسان است، همواره مختلف و متفاوت بوده است و خداوند انسان‌ها را با وجود این اختلاف‌ها و تفاوت‌های زبان، رنگ، آداب و رسوم، شیوه‌های فکری، علمی و اعتقادی در امتحان گذاشته و بزرگ داشته و همچنین با ودیعه گذاشتن عقل و اراده آزاد، آفرینش او را سامان داده است. اختلاف‌ها و دگرگونی‌ها از پیامدهای عقل و اراده‌اند و از این‌رو، گوناگونی فرهنگی، تاریخی به قدمت تاریخ خلقت و حیات جمعی انسان‌ها دارد و دنیای امروز دنیایی است با اجتماعات گوناگون کوچک و بزرگ و با فرهنگ‌های گوناگون.

امروزه وجود مسئله تعدد و تنوع فرهنگی در میان اندیشمندان واقعیتی پذیرفته شده است و به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اجتماعات بشری شناخته می‌شود؛ توجه اندیشمندان و افکار عمومی بیشتر به پیامدهای این پذیرش در عرصه اجتماع، به رسمیت شناخته شدن گوناگونی‌های فرهنگی، احترام به فرهنگ‌ها و سرانجام، بازبینی نهادیایی مثل دولت ملی معطوف شده است. از این‌رو، یکی از پرجاذبه‌ترین پرسش‌های اساسی فکری، نظریه‌پردازان عرصه سیاست با توجه به اختلاف‌های طبیعی و گوناگونی‌ها، در چگونگی شناخت انسان‌ها با یکدیگر و همزیستی مسالمت‌آمیز همراه با اتحاد در میان جوامع متعدد فرهنگی است. بدیهی است که در این میان اندیشه‌هایی توان ایفای نقشی فعال در تعامل با این وضعیت را خواهند داشت که از همه ظرفیت‌های موجود در عرصه اندیشه‌ورزی بهره برده و با آگاهی و به دور از سلیقه‌های شخصی، پای در این عرصه گذارند، و طبیعی است که اگر یکدیگر را به رسمیت شناختند و با همدیگر پیوند برقرار کرده، به احترام و همیاری پرداختند، از این اختلاف‌ها و گوناگونی‌ها در راه کمال انسانی بهره گرفته و جامعه‌ای با نشاط و همبسته خواهند داشت و اگر

یکدیگر را به رسمیت نشناسند و نپذیرند، از هم گسسته شوند و به ستیز برخیزند و خسارت دامان همه را خواهد گرفت، همان‌گونه که خداوند منان فرمود:

«وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ»^۱.

از همین رو، در این کتاب تلاش خواهد شد پس از طرح مفاهیم و مباحث نظری، به تنوع فرهنگی و همزیستی فرهنگی جوامع گوناگون از منظر اسلام بپردازیم.

آنچه در این باره مهم است تفکیک میان «تفاوت و تکثر» به منزله یک «مشکل»^۲، «تفاوت و تکثر» به عنوان یک «واقعیت»^۳ و «تفاوت و تکثر» به صورت یک «ظرفیت»^۴ است، تا معلوم شد امروزه با چه انواعی از این مقوله مواجه هستیم و تعامل با آن براساس منطق اسلامی چگونه باید باشد. چراکه دیدگاه‌های متفاوتی درباره این گوناگونی موجود است که منجر به موضع‌گیری‌های متعابری شده است، برخی با وجود پذیرش این واقعیت، آن را به عنوان یک مشکل دیده و الزام آن را مطلوب نمی‌بینند. برخی دیگر نیز با پذیرش واقعیت این مسئله آن را به عنوان یک ظرفیت می‌دانند که می‌تواند برای آنان منفعتی را دربر داشته باشد.

حال سخن در این است که در چنین شرایطی، راهکارهای تنظیم روابط در اندیشه اسلامی با گونه‌های مختلف فرهنگی چگونه است؟ آیا راه‌های اجباری در این وضعیت می‌توان یافت؟ یا اینکه با وجود رسوخ تفاوت‌ها در لایه‌های هویتی می‌توان قام در مسیر تساهل گذاشت؟ و یا اینکه باید گام به سوی «بی‌طرفی»^۵ دینی برداشت؟ آیا باید سیاست میان‌همسان‌سازی^۶ اتخاذ کرد؟ یا از این مسئله نه تنها به عنوان یک واقعیت، بلکه به عنوان یک ارزش یاد کرد؟ اصولاً در عصر تغییر و تنوع و تفاوت‌ها و تکثرها، آیا دین می‌تواند در جلوگیری از برخورد اندیشه‌ها، متفاوت نقشی فعال داشته باشد؟ آیا اندیشه دینی اسلامی در این زمینه دارای انعطاف است یا انتزاعی و انعطاف‌ناپذیر؟ و سرانجام چگونه می‌توان انسجام اجتماعی مبتنی بر اندیشه اسلامی را در دنیای معاصر بیان کرد؟

هدف کتاب حاضر بررسی جنبه‌های نظری این مسئله است نه پژوهشی عملی در باب سیاست؛ هرچند ممکن است به مناسبت‌های مختلف، از نمونه‌های عملی یاد شود و در عرصه عمل نیز راهگشا باشد. این پژوهش درصدد است تا توانایی اسلام در مطرح کردن راه حل‌های

۱. مائده، ۲؛ «و (همواره) در راه نیکی و پرهیزکاری با هم تعاون کنید و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید».

2. Problem

3. Reality

4. Occasion

5. Neutral

6. Assimilatory

مسالمت‌آمیز را با وجود گوناگونی‌های فرهنگی، نشان دهد و همزیستی اجتماعی و مسالمت‌آمیز با وجود تفاوت‌ها و اختلاف‌های فرهنگی را ریشه‌دار در سنت اسلامی و به‌عنوان ویژگی ذاتی اندیشه اسلامی بداند. همچنین این پژوهش سعی دارد تا ضمن رد نگرش نادرست نسبت به اسلام اندیشه اسلامی، باورها و رفتارهای مسلمانان در روابط با یکدیگر و با غیرمسلمانان را بررسی نماید.

بررسی مبانی نظری تنوع فرهنگی و همبستگی با توجه به گستره آن، با الگوی وحدت در کثرت و روش علمی و تحلیلی استنادی و اصلاح روابط در جوامع متعدد فرهنگی بر این اساس، در اندیشه سیاسی اسلام کاری نوین است. می‌توان اذعان داشت که با وجود تلاش‌های بسیار متفکران و اندیشمندان در طول تاریخ، هنوز نظامی منطقی و مبانی صحیح در اصلاح روابط اجتماعی دنیای متنوع امروزی تدوین نشده است. این پژوهش می‌تواند با بررسی این بنیان‌های نظری خلا موجود در این زمینه را تا حدودی برطرف نماید و زیربنای بررسی عمیق‌تر با اتخاذ از منابع دست اول علمی در جوامع دارای فرهنگ‌های مختلف قرار گیرد.

از این‌رو مسئله اصلی پژوهش چنین است که بنیان‌های نظری سیاست تنوع فرهنگی و همبستگی در زندگی سیاسی-اجتماعی در اندیشه سیاسی اسلام چیست؟ عقل‌گرایی، شمول‌گرایی (مبانی معرفت‌شناختی)، کرامت انسانی، مساوات، فطرت خداجو، خلیفه اللهی، مختار و آزاد بودن (مبانی انسان‌شناختی)، ایمان و عمل صالح و ارزش‌های مشترک اخلاقی (مبانی ارزشی)، مهم‌ترین بنیان‌های نظری سیاست تنوع فرهنگی و همبستگی در زندگی سیاسی اجتماعی از دیدگاه اسلام به‌شمار می‌آید.

روش

روش مورد استفاده در این پژوهش تحلیلی استنادی است. بدین معنا که به‌دستر برای آشکار شدن اندیشه سیاسی اسلام در مورد بنیان‌های تعدد فرهنگی و همبستگی، تحلیلی ارائه نموده است که با تکیه بر منابع و شواهد و قرائن معتبر دینی استنادات خود را ارائه می‌کند. در این روش ضمن مراجعه به منابع چهارگانه کتاب، سنت، عقل و اجماع به استنادسازی تحلیل در این تحقیق پرداخته می‌شود. از این‌رو صرفاً به توصیف دیدگاه‌ها پرداخته نمی‌شود بلکه با استفاده از روش استنادی تحلیل دیدگاه‌ها نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای است.

سازمان‌دهی

از آنجا که مسئله بنیان‌های نظری سیاست تنوع فرهنگی و همبستگی در اندیشه سیاسی اسلام، بحثی بسیار گسترده، دارای جوانب متعدد و در سطوح مختلف شایسته مطالعه و بررسی است و بالطبع همه مسائل مطرح شده در مسئله، مستقیم به بحث ما مربوط نمی‌شوند، یا اینکه این کتاب گنجایش تفصیل همه آن مطالب را ندارد، از این‌رو لازم است ساختار و سازمان این کتاب به‌طور مشخص مطرح شود؛ از این‌رو، پژوهش حاضر در فصول زیر مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

فصل اول: مفاهیم و مباحث نظری

۱-۱. تنوع فرهنگی، مفهوم و خاستگاه

گام نخست در استیاب به راه حل هر مسئله، فهم درست صورت مسئله و مفهوم‌شناسی آن است. توجه به این مقدمه بدین جهت است که مسئله سیاست تنوع فرهنگی اهمیتی دوچندان دارد. از همین روست که درک مفاهیم کلیدی این حوزه دارای اهمیت بسیار است و به برخی از آنها از قبیل: فرهنگ،^۱ خرده فرهنگ،^۲ تعدد فرهنگی،^۳ هویت،^۴ اقلیت، گفتگو،^۵ همبستگی، قوم و قومیت،^۶ و اندیشه سیاسی اسلام پرداخته خواهد شد. در ادامه به خاستگاه و منشأ تعدد فرهنگی اجتماعات انسانی در جوامع مختلف سنتی، مدرن و پسا مدرن می‌پردازیم. در این قسمت عواملی از قبیل مهاجرت‌ها، قدمت گروه‌های فرهنگی درون کشورها، اشتراک‌های فکری و فرهنگی بررسی خواهند شد.

۱-۲. همزیستی جوامع فرهنگی گوناگون و دیدگاه‌های موجود

در این قسمت همزیستی جوامع فرهنگی گوناگون، استراتژی‌ها و دیدگاه‌های موجود در مورد آن بررسی خواهند شد. دیدگاه‌هایی از قبیل:

۱. نادیده انگاشتن تنوع فرهنگی (سیاست همگن‌سازانه و حذف)؛

۲. تکثرگرایی و توجه به گوناگونی فرهنگی

۳. وحدت متکثر.

و....

1. Culture

2. Subculture

3. Cultural pluralism

4. Identity

5. Dialog

6. Ethnos and Ethnic

۱-۳. روش و منابع آن

در این قسمت در راستای آشکار شدن بنیان‌های تنوع فرهنگی و همبستگی در اندیشه سیاسی اسلام با تکیه بر منابع اجتهادی چهارگانه کتاب، سنت، عقل و اجماع، روش تحلیلی استنادی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

فصل دوم، تنوع فرهنگی در اندیشه سیاسی اسلام

این فصل در دو گفتار مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

۱-۲. اسلام و مولفه‌های تنوع فرهنگی سیاسی

در این گفتار اندیشه سیاسی اسلام در مورد تنوع و گوناگونی فرهنگی از منظر قرآن و سیره بررسی خواهد شد؛ سه مولفه آزادی، عدالت و امنیت، در اندیشه سیاسی اسلام با استناد به آیات، روایات و سیره، به عنوان مفاهیم‌هایی که می‌توان از آنها تنوع فرهنگی را موجه دانست، مورد بررسی و بازخوانی قرار خواهند گرفت و محدود و قلمرو پذیرش تنوع فرهنگی در اندیشه سیاسی اسلام نیز مشخص خواهد شد.

۲-۲. اسلام و مبانی نظری تنوع فرهنگی

در این گفتار بنیان‌های نظری تنوع فرهنگی در اندیشه سیاسی اسلام مورد بررسی قرار خواهد گرفت. از این رو با مراجعه به قرآن و سنت، مبانی نظری از منظر اسلام تبیین می‌گردد. در این گفتار مبانی نظری معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی و ارزشی، سرکام به تفکیک مورد بررسی قرار خواهد گرفت. این بخش معطوف به جنبه‌ها و بنیان‌های نظری مسئله است تا امور عملی، هر چند به مناسبت‌های مختلف و در صورت لزوم از الگوها و راه‌حل‌های عملی بحث خواهد گردید.

فصل سوم، همبستگی در اندیشه سیاسی اسلام

در این فصل عرصه‌های همبستگی و همزیستی در اندیشه سیاسی اسلام بیان می‌شود و در ادامه عوامل گسست فرهنگی از منظر درونی و بیرونی بررسی خواهند شد و سرانجام راهکارهای حل اختلاف و رسیدن به همبستگی و همزیستی مسالمت‌آمیز تبیین می‌شوند.

۴. نتیجه‌گیری

در پایان با توجه به مباحث مطرح در فصول کتاب و با بازبینی آیات قرآن و سنت، ضمن بررسی شناختن تفاوت و تنوع فرهنگی، زمینه را همبستگی و همزیستی مسالمت‌آمیز فراهم آورده است.